

POLITICĂ ȘI SOCIETATE ÎN PRINCIPATUL TRANSILVANIEI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA: CONSPIRAȚIA NOBILIARĂ DE LA CLUJ (1594)

Gabriel-Virgil RUSU

Cuvinte cheie: politică și societate, Transilvania, nobili, Sigismund Báthory

Key words: politics and society, Transylvania, nobles, Sigismund Báthory

Fălos, cheltuitor și iubitor de paradă, domn catolic peste o țară cu nobilime majoritar protestantă, împodobit spiritual de cultura clasică și de pildele lumii vechi insuflate de iezuiții care l-au crescut și format, nepot după frate al regelui polon Ștefan Báthory, principele Transilvaniei, Sigismund de Șimleu, nutrea mari ambiții politice. Râvnise chiar tronul Poloniei rămas vacant la moartea unchiului său. Proiectul său își dovedise însă falimentul în condițiile alegerii lui Sigismund, fiul regelui Ioan Wasa al Suediei, și Jagellon după mamă¹.

Epoca nu l-a reținut pe Sigismund Báthory ca un om al echilibrului. Cu trecerea timpului, imaginea s-a accentuat și s-a impus. Sigismund a început să fie privit și ca un caz patologic².

[Era] *schimbăcios la minte, nestatornic, de altminteri înzestrat cu calități, cunoștea latina, italiana, germana, era vorbăreț, prietenos, liberal, cu mintea vie, om curajos, dar, cum se aude, instructorii săi îl făceau să contemple execuțiile de răufăcători, spre a-l obișnui să nu-i fie teamă, ceea ce a degenerat în abuz, căci nu-i mai păsa de moartea oamenilor*. [Tot după Kemény, contactul cu "veneticii" din Ducatul Toscanei, îi alterase] *buna fire ungurească. Mintea îi fu cuprinsă de muzică și <de> alte nimicuri pe care a cheltuit mult. De căsătorit s-a căsătorit tot de sus, luând-o de soție pe Maria Cristierna, descendentă a împăratului german, pe care n-o prea avea la suflet* [La Bălcescu, el ajungea] *semeț, viteaz și războinic, calități înnăscute nației lui, dar fără talente ostășești și fără a ști, a concepe și a stăruie [...] om crud, fără măsură, necumpătat, nestatornic și neastâmpărat la minte*.

Descierile lăsate de Ioan Kemény și de Nicolae Bălcescu, din două epoci diferite și din rațiuni diferite, concordă când vine vorba de slăbiciunile principelui. Mai mult de a afirma că acest Báthory avusese un fond fizic și intelectual pozitiv, "vandalizat" de alegerile

¹ Ion Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești* (=I.D. Sîrbu, *Istoria*), ediție Damaschin Mioc, Timișoara, 1976, p. 54; G.-V. Rusu, *11 septembrie 1594. Asasinat politic în cetatea Gherlei*, în "Magazin Istoric", sn, XXXVI, 2002, 1, p. 71; promisese, pentru tronul polon, 50000 de ducați marelui vizir. Eșuase, dar nu renunță la proiect. Nunțul Amalteo de Friuli mărturisea îngrijorat Sfântului Scaun despre intenția principelui de-a se căsători cu sora eretică a lui Sigismund III Wasa, asigurându-și astfel coroana polonă (G.-V. Rusu, *Cronicari, călători și proiectele polone ale principilor ardeleni. Campania din Polonia a lui Gheorghe II (1657)*, în "Studia Medievalia", I, 2004, p. 230-231).

² Nicolae Bălcescu, *Românii sub Mihai Voevod Viteazul*, I, București, f.a., p. 77; Ioan Kemény, *Memorii. Scrierea vieții sale*, ediție Ștefan J. Fay, Cluj-Napoca, 2002, p. 32-33.

și condițiile sale de viață princiară, este greu de făcut pentru “albirea” sa. Ori el trăia într-o vreme fără scuze.

Încă mai trăia Cristofor, tatăl său, când Ștefan a hotărât ca minorul Sigismund să fie ales principe (1581)³ Ajutat de o locotenentă iar apoi de un guvernator, tânărul Báthory, a fost acceptat de aristocrația ardeleni ca principe, cu câteva condiții. Una era luarea de măsuri împotriva iezuiților, care se aflau în acea vreme în avangarda Contrareforme catolice.

Printr-o politică de echilibru și compromis între Imperiul Otoman și cel Habsburgic, tânărul principe a încercat, inițial, să mențină spațiul de manevră al statului transilvan. Însă, din 1594, în secret și fără a fi mandatat de Dietă, el a încercat o apropiere de împăratul Rudolf II, de *Liga Creștină*. Mai mult, principele dorea să instige populația sârbă din beglerbegatul timișorean la revoltă, sprijinindu-i și pe haiducii care acționau în această zonă. S-ar putea zice că viza recuperarea teritoriilor din Partium și eliberarea Timișoarei de sub puterea Semilunei⁴.

Politica sa, susținută de un grup restrâns de sfetnici a avut darul de-a neliniști marea nobilime transilvană. Ea vedea în alianța cu Habsburgii nu doar pericolul pierderii unor privilegii politice, materiale și confesionale, ci și un atentat la statutul statal al Transilvaniei, statut garantat de către otomani. Era un loc comun al diplomatiei europene faptul că, de câteva decenii, curtea de la Praga invoca, în calitate de moștenitoare a coroanei ungare, stăpânirea Ardealului⁵.

Opoziția față de politica principelui s-a manifestat deschis, cu ocazia Dietei de la Turda (12-22 mai 1594). Liderii partidei antihabsburgice erau Balthazar (Boldiszár) Báthory, vărul principelui, magnatul Alexandru Kendy de Lona, cancelarul Farkas Kovácsoczy⁶. Alianțe matrimoniale strângeau legăturile dintre ei. Astfel, cancelarul, rămas văduv după moartea primei soții, Kata Harinnay, se căsătorise cu Cristina Kendy (24 februarie 1593). În primăvara anului precedent, Balthazar o luase de soție Suzana, cealaltă fiică a nobilului din Lona.

De prin 1592, exista și o *dicordia consanguineorum*, în marea familie Bathory, între frații Ștefan, Balthazar și, cardinalul, Andrei, fiii magnatului Andrei și ai Margaretei Mailath (și astfel, nepoții lui Ștefan Mailath), pe de o parte, și Sigismund, pe de alta, neînțelegeri de care opoziția a profitat din plin. Bun cunoscător al realităților ardeleni din ultimul deceniu al veacului XVI, Atilio Amalteo de Friuli, protonotar apostolic și trimis al curiei romane la Alba Iulia, căuta să expună, într-un raport adresat suveranului pontif Clement VIII, motivele acestei dispute din sânul familiei domnitoare. El indentifica o succesiune de cauze. Dintre ele se detașau cele de ordin confesional. Frații Báthory, îndeosebi Andrei, îi reproșa principelui că aluneca primejdios spre *eretici* (protestanți) și manifesta detașare față de iezuiți și Contrareformă. Și factorul politic jucat un rol important. Se mula pe antagonisme din familie. Astfel, dintre cele cinci posibile capete de acuzare stabilite de Amalteo pentru cui îi aparține vina crizei din familie, trei îl vizau în mod direct pe Balthazar. El *ar fi cerut de la turc principatul cu gândul de a-l ucide pe principe sau de a-l duce la Constantinopol*. Era o acuzație deosebit de gravă care putea aduce chiar condamnare la pedeapsa capitală⁷.

³ Ioan-Aurel Pop, *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997, p. 237-238.

⁴ P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul* (ediție Cristian-Antim Bobicescu), București, 2002, p. 28-35, 43-51.

⁵ Jan Paul Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der “Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolphs II. (1593-1606)*, Wien, 1993, p. 41-49, 449 sqq.

⁶ I. Sîrbu, *Istoria*, p. 58-59.

⁷ Atilio Amalteo, *Cauza neînțelegerilor dintre principe și frații Báthory*, în *Călători străini despre Țările Române*, redactor responsabil Maria Holban, III, București, 1971, p. 342-343.

Crescut la curtea unchiului său, Ștefan Báthory, regele Poloniei, pe care l-a însoțit în diferite campanii militare⁸, Balthazar, cu *beteșug*-ul său la picior, amintit de Amalteo, probabil urma unei răni grele din războaie, avea propriile ambiții politice. *Era un om plin de calități, bun, bine făcut, inteligent, domn umblat și în rândul cavalerilor maltezi*, după Kemény. După moartea protectorului și unchiului său (1586), se reîntorsese în Transilvania, intrând în slujba vărului minor, consimțind să-l slujească în calitate de comite al Făgărașului, a cărei cetate îi fusese lăsată prin testament de Ștefan. În fieful său, din 1587, Balthazar a ridicat *o măreață clădire în stil italian*, aranjată pe măsură. Și Balthazar, activ politic, căuta marea expresie apuseană ceea ce atrăgea și mai multă atenție interesată, bine-voitoare ori dușmănoasă, mai ales dacă el ajunsese liderul opoziției nobiliare, la un pas de funcția de guvernator ori principe al Ardealului sau, după unii contemporani, de tronul uneia dintre Țările Române⁹.

Conflictul de familie fusese amplificat și de intervenția unor aristocrați. Iezuitul Alfonso Carrillo, care a rezidat o bună perioadă de timp în Transilvania, îi nominalizează pe mareșalul curții, Ioan Gálffy, și pe senatorul Paul Iulianus Gyulai, ambii ("firește") nobili protestanți și *dușmani de frunte ai religiei <catolice>*¹⁰, ca principalii autori ai dezbinării transilvane din anii 1590. Dacă pe Balthazar reușise să-l neutralizeze, folosindu-se de acuzațiile mai mult sau mai puțin întemeiate ale lui Amalteo, Sigismund Bathory puterea încerca să calmeze semnificativ tensiunile ardelene, pedepsindu-i în mod exemplar, pe cei doi nobili.

Sigismund *a trimis ostași la castelele și curțile lor ca să-i ucidă. Gyulai a fost găsit acasă și îndată a fost tăiat*. Principele trecuse peste fastul cu care fusese primit la reședința acestuia, rudă prin soția sa cu Sigismund, cu doar șase luni înainte, cu ocazia unui chef de pomină. Mai prevăzător și probabil mai bine informat, Gálffy, fost *cubicularius supremus* în timpul minoranței principelui, *a fugit într-o noapte înainte de-a veni soldații, <iar> castelul Ujvar [Gherla] împreună cu celelalte bunuri ale sale a fost confiscat*¹¹

Deși s-a folosit de o identitate falsă, sperând să-și găsească adăpost în aria otomană, la Ineu, fugarul a fost recunoscut în Beiuș de un slujbaș al minelor, Petru Csukat, care l-a denunțat. Închis la Oradea, apoi la Hust, mai spera la salvare. Mulți nobili plănuiau eliberarea sa. Eforturile lor s-au dovedit zadarnice. Gálffy a fost executat, la 8 martie 1593. Scrisoarea de grațiere a sosit imediat după ce călăul își făcuse datoria, o ironie a sorții care nu este singulară în istoria Transilvaniei princiare. În schimb, Balthazar a scăpat de secure datorită fratelui său Andrei¹². A fost, pe moment, o decizie înțeleaptă. Sigismund a regretat-o însă mai târziu.

Dacă nu ar fi fost domnul cardinal, era lucrul cel mai lesnicios ca alteța sa să fi încercat să-l aresteze pe acest frate, ceea ce ar fi pricinuit fără îndoială un război lăuntric, care nu se știe când s-ar fi sfârșit [era sinteza situației în pana lui Amalteo].

Încă din primii ani de domnie tânărul Báthory se confrunta cu o puternică opoziție. Dar, era hotărât să-și impună în continuare voința, prin forță și diplomație. O politică activă în plan extern, tot mai pe gustul lui Sigismund, reclama, desigur, stabilitate și consens

⁸ A. Amalteo, *Raport către papa Clement al VIII-lea Alba-Iulia, 2 iulie, 1592*, în *Călători*, III, p. 340; Kemény, p. 33; Piotr S. Wandycz, *Prețul libertății*, București, 1998, p. 74.

⁹ Giorgio Tomasi, *Descrierea Transilvaniei*, în *Călători*, III, p. 672; *Călători*, op. cit., p. 440.

¹⁰ Alfonso Carrillo, *Scrisoare către Aquaviva*, în *Călători*, p. 321.

¹¹ *Ibidem*, p. 321.

¹² Amalteo, p. 343; László Kövári, *Erdély régiséi és történelmi emlékei*, Kolozsvár 1892. p. 166.

intern. Aparent, le obținuse. La începutul lui 1594¹³, el vizitează Gherla, fiind întâmpinat, de doi dintre principalii săi opozanți, cancelarul Transilvaniei, Kovácsoczy, și Francisc Kendy, fratele lui Alexandru. Dincol de gesturile și cuvintele protocolare, se pregătea confruntarea.

Deocamdată¹⁴, eliminându-i pe Gálffy și pe Gyulai și iertându-l pe Balthazar, el se împăcase formal cu aripa rebelă a familiei sale, reintrase în grațiile Romei și refăcuse cât de cât echilibrul interconfesional. Mai era de lămurit problema alianței cu Praga. Aici, întâmpina serioase greutăți din partea nobilimii calvine îngrijorată de perspectiva acordului cu Rudolf.

La Dieta din 27 iunie convocată la Alba Iulia, stările, în loc să fie adunate într-o biserică, așa cum era normal, sunt conduse, sub escortă, spre sala de festivități din palatul principelui, aspect care determină protestul senatorilor. Unii dintre nobili erau de părere că Sigismund vroia chiar să-și lichideze consilierii nesiguri, dacă reușea să obțină sprijinul comandantului gărzii. Sigur este că principele forța nota. La dezbateri, el a luat cuvântul imediat după discursul de deschidere al cancelarului, împotriva procedurii, provocând grave tensiuni. Lucrările sunt întrerupte, principele se retrage, și numai o slujbă religioasă aduce pacea vremelnică. Totuși Sigismund obține ceea ce-și dorea. Dieta dispunea ridicarea la oaste pentru 1 iulie, încuviințarea fiind dată de toate stările. În final, ele încuviințau a alianța cu Imperiul Habsburgic și indirect declanșarea războiului sfânt contra Porții.

În ciuda eforturilor lui Sigismund, situația din țară s-a complicat și mai mult, când, la propunerea sa, Rudolf II a trimis în Ardeal 2000 de călăreți, iar, în reacție, tătarii, aflați la începutul lui iulie 1594, în Moldova, au intenționat să pătrundă în principat. Ei erau instigați de Poartă, care, desigur, nu putea fi decât alarmată și indignată de perspectiva unei alianțe a vasalului său cu Habsburgii. În aceste împrejurări, Sigismund l-a trimis la hotarele estice ale țării, pe Balthazar Báthory, numit între timp căpitan suprem al Transilvaniei. Dar acesta, în loc să apere trecătorile, le-a indicat, în mare taină, tătarilor intrările nepăzite în Ardeal¹⁵.

Criza se adâncește. Opoziția îi cere ultimativ lui Sigismund fie să renunțe la politica anti-otomană, fie la tron. Încercând să obțină sprijinul lui Rudolf, principele îl expediază pe Carrillo la împărat cu decretul de încuviințare a acordului, însă iezuitul este prins aproape de graniță de rebeli, care-l țin în arest câteva zile la castelul de la Beclean.

Oștile nobilimii răzvrătite fac joncțiunea pe câmpia de lângă Turda cu trupele comandate de Balthazar. Conspiratorii încearcă să-l atragă aici pe principe, la "dieta de tabără", pentru a-l aresta și ucide. Aparent pentru a obține confirmarea sigură a drepturilor nobilimii, pe care fiecare principe era dator să o dea la înscunărea sa, i se cerea lui Sigismund să vină personal, *pe șesul Turzei, să joare a doua oară, fiindcă <atunci> când a jurat în Mediaș în anul 1588, încă nu fusese de vârstă legiuită, iar acum plinise 24 de ani*¹⁶.

Imperialii fuseseră înfrânți. Tătarii pustiiseră Ungaria Superioară. Aflase de intenția lui Kendy de a-l prinde și preda turcilor. Astfel, Sigismund a intrat în panică. Pe 20 iulie, și-a cheamat vărul la Alba-Iulia. I-a înmănat o scrisoare. Prin ea, Sigismund declara că renunță de bunăvoie la coroană în beneficiul lui Balthazar, numit guvernator general al Transilvaniei¹⁷.

¹³ József Kádár, Károly Tagány, László Réthy, *Szolnok-Doboka Vármegye Monographiája*, VI, Dées, 1903, p. 221.

¹⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III-1, 1576-1599, București, 1880, no. 179, p. 187; III-2, 1576-1600, București, 1888, no. 54, p. 36-40.

¹⁵ Vezi și Ștefan Andreescu, *Relațiile între Habsburgi și Rusia: misiunea lui Nicolae Warkotsch la Moscova (1593)*, în Idem, *Restitutio Daciae*, III, *Studii cu privire la Mihai Viteazul (1593-1601)*, București, 1997, p. 57-58, 61-64.

¹⁶ Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, ediție Florea Fugariu, II, București, 1978, p. 306.

¹⁷ Gh. Șincai, *Hronica*, II, p. 306.

[Sigismund] *s-a întocmit cu Baltasar Batori, cu care era văr primare, adică erau feciori din doi tați, să-i lase lui stăpânirea Ardealului, supt condiția aceasta, ca să-i plătească lui Sigismund din an în an câte zece mii de galbeni, oriunde va fi pe lume, pentru că și-a fost băgat în cap, să meragă în Italia și în alte țări creștinești*

Invocând faptul că este bolnav și că dorește să plece, de îndată, în Italia la Loreto, unde mai trăia fostul său educator Ioan Leleszi, el a eludat invitația stărilor, care cereau o expli-cație de despărțire și a reușit să fugă în ascuns din capitală, având asupra sa tezaurul țării. După Pietro Busto din Brescia, muzicianul curții, principele fugea astfel de cei 100 de lăncieri trimiși de răzvrătiți să-i ia viața și comorile. El a reușit să ajungă la cetatea Kövár (Chioar), via castelul de la Uioara (Ocna Mureș)¹⁸ unde a așteptat evoluția evenimentelor.

A fost o fugă disperată generată de prăbușirea morală a principelui, sau mai degrabă o retragere tactică, menită a da impresia conspiratorilor că și-au atins țelul dorit ? Era o salvare în extremis a lui Sigismund, sau dimpotrivă, s-a dovedit a fi o manevră abilă, pusă la cale, cum scrie Busto, *fie dintr-o prefăcătorie, fie dintr-o bună judecată*¹⁹ menită a câștiga timp în perspectiva unei sângeroase revanșe? Părerile istoricilor sunt împărțite.

[Principele] *cheltuiuse fără știrea divanului și acum la atâta agiunsese, cât nu avea cheltuielile cele mai mărunte și de toate zilele, afară de acestea căzuse și în ura sfetnicilor, și pentru că voia să se scoale asupra turcilor și pentru că a vrut să-i omoare, pentru toate acestea s-a gândit să se lase de stăpânire și să pibească în lume.*

Cert este faptul că părăsirea capitalei în împrejurările prezentate mai sus, punerea la adăpost a principelui și a valorilor sale, reprezentau, pentru moment, tot atâtea necesități vitale. Probabil este și că la baza erodării tânărului suveran a stat și o gestionare frauduloasă a fondurilor din visteria țării, sume mari de bani fiind deturnate el în scopuri personale.

Complotul partidei antihabsburgice, și pro-otomane, se extinde în Moldova. Un grup de boieri trebuia să-l înlăture pe Aron și să aleagă *un domn iubitor de pace cu turcul*²⁰. Balthazar, puternic susținut de socrul său Alexandru Kendy, trebuia să fie ales principe al Transilvaniei, dar doar după ce obținea acordul Dietei convocate pentru august 1594, la Cluj.

Blocul complotiștilor a părăsit Turda și a intrat în Cluj. Balthazar însuși, împreună cu soția Susana și slujitorii săi, s-a cazat cu tot fastul în reședința clujeană a principelui²¹. În paralel, socrul său se ocupa de organizarea noii diete, intenționând chiar, la un moment dat, să *meargă la Țarigrad, să așeze lucrurile țerei cu poarta turcească*. Victoria părea aproape.

Refugiatul de la Kövár nu putea rămâne pasiv. Beneficiind de trupele credincioșilor săi Gaspar Kornis, căpitan de Hust, Ștefan Bocskai, căpitan de Oradea, Cristofor Kereszturi de la Kövár, Francisc Geszty, stăpânul Devei, și primind ajutorul a 8000 de secuși, dar și al câtorva contingente de sași, care-i rămaseră fideli, el se pregătea pentru ripostă. Manifestele

¹⁸ *Scrisoarea lui M. Pietro Busto din Brescia, muzician al serenisimului principe al Transilvaniei, către fratele său în care povestește marea conjurație împotriva persoanei Alteței Sale serenissime împreună cu descrierea Transilvaniei, Alba-Iulia, 21 ianuarie 1595, în Călători, III, p. 442; Gh. Șincai, op. cit., p. 306.*

¹⁹ *Busto, p. 442.*

²⁰ I. Sîrbu, *Istoria*, p. 60.

²¹ Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 307.

trimise la Cluj anunțau populația și Dieta adunată că el nu a părăsise domnia. Ulterior, el a poruncit secuilor să mășăluiască urgent spre Cluj, creând presiune asupra factorilor politici.

Măsurile principelui au avut darul de-a destabiliza coaliția pro-Balthazar și de a agita mai mult lucrările Dietei. În final, participanții au ales să-l recheme pe Sigismund caprincipe. În aceste condiții, membrii conspirației nu puteau decât să spere la o iertare din partea suveranului reconfirmat. De aceea însuși Balthazar, înfrângându-și orgoliul, se puse în fruntea unei strălucite deputații care-l aducea triumfal pe principe la Cluj²².

Sigismund simțea că este momentul să obțină ceea ce-și dorea. În zilele de 22-23 august, după grele dezbateri, Dieta hotărăște ruperea relațiilor cu Poarta. Principele mai vroia ceva, că circulau zvonuri despre un posibil atentat îndreptat împotriva sa. După Busto, *conjurații [...], prefăcându-se cât puteau ei mai bine, se îndreptau cu vorbe bune și către principe și către popor, punând la cale între ei să-l otrăvească*. Ulterior, au renunțat la venin, decizând asasinarea sa, *prin orice chip*²³, pe drumul principelui spre liturghie.

Se pare că Sigismund fusese anunțat despre intențiile lor. Sfătuit de căpitani săi, el a apucat să-și ia cele mai eficiente măsuri de protecție. În dimineața zilei de 28 august 1594, *pre la nouă ceasuri înainte de amiezi*, toți nobilii participanți la Dietă sunt chemați la palatul, pentru a-l însoți pe suveranul, victorios politic, la biserica din Cluj-Mănăstur²⁴.

La un moment dat, în timp ce *magnificii* se pregăteau de plecare, Sigismund, invocând o durere de cap apărută brusc, se retrage în camera sa, în timp ce garda princiară, primind semnalul convenit, îi arestează cu brutalitate pe *treizeci dintre cei mai mari domni ai țării* <care> *au fost îndată legați spre uimirea lumii, fără zgomot și fără vreo apărare și, punându-le îndată fiare grele la picioare, au fost aruncați în grea închisoare*. Printre aceștia s-au aflat Balthazar Báthori, cancelarul Kovácsoczy, cei trei frați Kendy, Szalanczi, Bornemisza. Suspecții, *supuși la cazne*, au mărturisit *toate întocmai și s-au aflat toți părtașii lor*. Mai mult decât atât, asupra unora dintre ei s-au găsit *scrisori și răvașe de îndatorare pe care și le scriseseră unul altuia și cu peceti fase probe indubitabile ale conspirației*²⁵.

Capetele de acuzare au fost deosebit de grave: tentativa de asasinare a principelui, trădarea sârbilor răsculați din Banat, călăuzirea tătarilor invadatori și legăturile ascunse cu turcii din Timișoara. Mai erau alte 20 de incriminări împotriva conjuraților, dintre care nu mai puțin de 16 erau formulate împotriva lui Balthazar. Vărul principelui era învinuit de o serie de deficiențe în conducerea justiției și administrației țării, îngăduind *stupri, adulterii, assassinamente di strada*²⁶, baterea de monede false în castelele unor partizani ai săi, ori implicarea în complotul boierilor moldoveni îndreptat împotriva lui Aron-vodă.

Pedepsele au fost pe măsură. Cinci dintre nobili sunt decapitați, pe 30 august, la ora patru dimineața, în piața mare din Cluj. Doi dintre ei, închiși la Gilău, au suferit același supliciu.²⁷ George Vass, fostul căpitan al cetății Gherla a fost ucis la 1 septembrie. Nobilii Ioan Gerendi, Balthazar Silvasi și Albert Lonay au beneficiat de iertarea principelui.

Execuția din centrul Clujului fusese privită de la una din ferestrele palatului și de către Sigismund. Pe când era condus la locul osândei, Alexandru Kendy îl văzu și îi strigă: *Nici o lege dumnezeiască sau omenească nu suferă osândirea unui om fără a-l asculta*. După el, a veni rându lui Ioan Iffiu, tatăl vitreg al Báthoreștilor, apoi Gabriel Kendy, Ioan Foro, care, în zadar, ceru altă sabie, cea a călăului nu mai tăia, și în sfârșit, Grigore Literatu²⁸

²² I. Sîrbu, *Istoria*, p. 60.

²³ Busto, p. 442

²⁴ Gh. Șincai, *Hronica*, II, p. 308.

²⁵ Busto, p. 442; cf. Kemény, p. 39, doar unsprezece dintre *marii domni* au fost arestați.

²⁶ Călători, III, p. 453.

²⁷ La Gherla, au fost lichidați și Francisc Kendy și Ioan Bornemisza (13 septembrie 1595). Wolfgang Bethlen amintește că ultimul, conștientizând isfârșitului, începu a cânta un cântec de jale și-și întinse de bunăvoie capul călăului.

²⁸ N. Bălcescu, *Români*, p. 80-81.

Proprietățile complotiștilor au intrat în posesia principelui. El le-a distribuit mai departe pentru câștigarea de fideli. Kemény susține că însuși Sigismund s-a îmbogățit cu averile nobililor executați, *lăudându-se că din aceste bunuri i-ar ajunge bani să lupte împotriva turcilor*. Sub această formă, îmbogățirea lui Sigismund a fost reținută și de Șincai²⁹.

[Sigismund] *din averile celor tăiați, mai mult de o sută de mii de galbeni, numai în bani bătuți, afară de argintul cel mult și alte scumpeturi, tătuși, așa le-a izidit toate pe taliani, spanioli și pe mincinoșii de lângă el, de, după o gimătate de an, nemica i-a rămas și ar fi trăit în foarte mare lipsă întru avenir, de nu l-ar fi ajutat papa de la Roma, craiul Hispaniei și duxul Heturiei, ba doară... și țeara o ar fi vândut nemților.*

Pe 14 aprilie 1596, din Alba Iulia, Sigismund poruncea introducerea lui Mihai Viteazul în posesia moșiilor lui Alexandru Kendy, Badoc, Lujerdiu, Chidea și Dârja, din comitatul Dăbâca. Clujul, martor tăcut al evenimentelor, își sporește zestrea funciară, prin donația principelui (8 octombrie 1594). Îi reveneau părți din Escu (Vecz), Jurca (Georgykepataka), Lak, Ciaca (Chiaca), Hășmaș (Hagymas), Poiana-Valea Lungă (Hozzumezeo) și Iapa (Guczfalva/ Kabolapatak), stăpânite anterior de Alexandru Kendy. Alte părți din aceste sate, împreună cu așezarea Vyfalu (azi cătunul Ciureni), aflate în proprietatea lui Gabriel Kendy, sunt date și ele Clujului (26 ianuarie 1595). Posesiunile au format așa-numita moșie a Gârbaului a orașului³⁰

Situația lui Balthazar era specială. Ca văr al principelui, se dovedise un pretendent periculos la tronul principatului³¹. De prea multă vreme el încerca într-un fel sau altul să-i submineze autoritatea și de prea multe ori Sigismund, își călcase pe mândrie, acceptând să-l ierte, în urma diferitelor intervenții. El trebuia pedepsit exemplar, dar nu în văzul lumii.

Pe 1 septembrie, seara pe la orele zece, după închiderea lucrărilor Dietei, Balthazar Báthory și cancelarul Kovácsoczy, au fost trimiși cu o escortă condusă de Martin Benker din Cluj, în mare taină, la Gherla³². Aici ei urmau să fie predați noului castelan Gheorghe Ravazdi, fost jude regal în *Terra Siculorum* și trimis al lui Sigismund la Istanbul în vremea în care, în capitala imperială, Mihai Viteazul încerca să obțină domnia (1593)³³.

O dată ce opoziția au ieșit din Cluj, Sigismund a părăsit și el orașul, spre sud însă. Ajungând în Turda, i-a adresat o scrisoare credinciosului său, Ravazdi prin care îi poruncea să săvârșească, *acel lucru, util pentru principe*³⁴, în legătură cu care va fi informat de Benker la sosirea sa în Gherla, serviciul său urmând să fie răsplătit de principe. Mesajul era urgent și clar. Răzvrățiții trebuiau eliminați, fără judecată, execuția urmând să aibă loc cât mai curând, acolo la Gherla. Crima era premeditată. Sigismund îi răspundea vărului său cu aceeași monedă. Nu se puntea însă problema otrăvii ca în planul făcut în jurul lui Balthazar.

În dimineața zilei de 11 septembrie 1594, castelanul a sfătuit-o pe Susana Báthory să plece de îndată la Alba-Iulia și să încerce obținerea clemenței princiare pentru soțului său. După ce ea a părăsit cetatea, Ravazdi, cu 3 dărbani, a pătruns în celula lui Balthazar și

²⁹ Kemény, p. 33; Gh. Șincai, *Hronica*, volumul II, p. 309.

³⁰ Elek Jakab, *Oklevéltár Kolozsvár történetéhez*, II [-III], Budapest, 1888, no. 74-75, p. 166-169 (1594-1595); no. 78, p. 174-175 (1600); Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, V, *Acte și scrisori. 1596-1599*, București, 1932, no. 21, p. 28; Nicolae Edroiu, *Domeniul feudal al orașului (secolele XIV-XVI)*, în *Istoria Clujului* (coordonator Ștefan Pascu), Cluj, 1974, p. 174-175.

³¹ G.-V. Rusu, *Asasinat*, p. 73.

³² *Szolnok-Doboka*, VI, p. 222.

³³ N. Bălcescu, *Românii*, I, p. 77-78.

³⁴ L. Kövári, *Emlékek*, p. 165.

i-a anunțat iminența morții sale. Încercând să câștige timp, acesta i-a cerut lui castelanului permisiunea de-a termina o scrisoare pe care tocmai o formula principelui. Condamnatul n-a mai apucat să scrie nimic. Dărbanii l-au încolțit și sugrumat cu un lanț. S-a zbatut multă vreme în laț și s-a luptat cu călăii, până când într-un final, epuizat, a cedat. Sângele său a rămas multă vreme vizibil pe pereții celei iar lanțul a fost păstrat în arhiva închisorii.

Farkas Kovácsoczy *și-a petrecut zilele întristate ale detențiunii la Gherla, cu scrisul, cititul și cântarea*, fiind însoțit doar de aprodul său. Cancelarul a fost executat cu o noapte înainte de sfârșitul lui Balthazar. Dărbanii l-au ucis în timp ce dormea. Probabil că principele l-ar fi grațiat și pe el, dacă nu *i-ar fi stat pe cap Ștefan Ioșica, ca să poată fi el cancelar, precum s-a și făcut, și nu bine a isprăvit dregătoria aceea în anul 1598*³⁵.

După execuție, Sigismund Bathory i-a scris lui Clement VIII că Balthazar avusese parte de un *legitim proces*, în urma căruia a fost condamnat la moarte, sentința fiind dusă la împlinire. Acest lucru este cel puțin îndoielnic. Dieta își încheiase lucrările la 1 septembrie, cu 10 zile înainte de asasinat, fără să se fi pronunțat relative la soarta lui Balthazar. Abia Dieta din aprilie 1595, prin vot unanim, a acceptat, *post factum*, acțiunea principelui. El justificase acțiunea de la Gherla, prin aceea că *nu se cade a face o execuție publică cu cei din sângele principelui, și totodată și din considerație pentru ilustrisimul cardinal, fratele aceuia, măcar că Ștefan Báthory a uneltit contra principelui conform celor mătrurisite de rebeli*³⁶.

Asasinii nu și-au primit niciodată pedeapsa. Acționând în calitate de militari, ei n-au făcut altceva decât să urmeze ordinul comandatului supreme. Astfel, ei erau absolviți de orice formă de răspundere. Mai mult decât atât, din izvoare aflăm că unul dintre ucigași, pe Albert Kerei sau Kérői, care era mai mare peste dărbanii cetății, a fost ulterior înnobilit. Este posibil ca el să fie rudă cu un anume Leonard Kérői, care, în 1577, primise de la Ștefan Báthory, o moșie pe raza satului Kérő (Băița) din apropiere, pentru merite militare deosebite. Peste 14 ani, terenul a fost vândut de familie perceptorului Mihail Tasnadi din Gherla³⁷.

Castelanul a ajuns în anturajul lui Sigismund Báthory, cu ocazia încheierii tratatului dintre Țara Românească și Transilvania (mai 1595). Se pare că a avut un rol de prim plan, alături de noul cancelar Ștefan Josica, în acceptarea acordului de către delegația de boieri valahi. La sfârșitul lunii, Ravazdi era trimis de principe, împreună cu Gavril Haller, la curtea lui Mihai Viteazul pentru a căuta "punctele de apropiere" între cele două țări. În iunie 1599, el a revenit la Târgoviște, în calitate de consilier al noului principe Andrei Báthory, alături de Nicolae Vitéz, pentru a-i cere lui Mihai jurământ de credință față de cardinal³⁸.

Ravazdi a fost, implicat alături de Bocskay, și în sălbatica reprimare a mișcării secuilor, înșelați prin făgăduiala solemnă a lui Sigismund, făcută în prejma campaniei din 1595, că le va restitui străvechile privilegii. În fruntea forțelor de represiune din scaunele Kézdi, Orbai și Sepsi, Ravazdi a dat încă o dată dovadă de zel exagerat în îndeplinirea sarcinilor. Prin manevre militare și execuții de o rară cruzime, George Ravazdi a atras asupra sa ura și disprețul locuitorilor din Treiscaune³⁹. Secuii n-au uitat. Ocazia răzbunării, asupra celui a cărui ascensiune politică se datora în bună măsură a celui *lucru util*, îndeplinit în numele principelui său la Gherla, a venit peste patru ani, pe câmpul de la Șelimbăr (1599).

³⁵ Szolnok-Doboka, p. 222; Gh. Șincai, *Hronica*, p. 308; Lajos Szádeczki, *Kovácsoczy Farkas*, Budapest, 1891, p. 34, 37.

³⁶ Hurmuzaki, III-2, no. 402, p. 387-390; I. Sîrbu, *Istoria*, p. 60.

³⁷ Szolnok-Doboka, IV, p. 341; VI, p. 222.

³⁸ Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 121; Ștefan Josica era nobil de origine română, căsătorit cu văduva lui Paul Gyulai, numit în această demnitate de Sigismund Báthory imediat după momentul Cluj. Va fi cancelar până în data de 4 aprilie 1598.

³⁹ Călători, IV, București, 1972, p. 126, nota 66; Lajos Demény, *Răscoala secuilor din anii 1595-1596 și urmările ei*, în *Răscoala secuilor din 1595-1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978, p. 190.

Ioan Darahi, mic nobil ardelean ridicat de pe domeniul cetății Satu Mare, devenit pentru o scurtă vreme secretar interimar și tălmăci al lui Mihai Viteazul, a fost martorul evenimentelor derulate lângă Sibiu, *În două rânduri oastea voievodului a fost pusă pe fugă din flancul stâng, dar au fost prinși de către ai noștri, consilierii cardinalului <anume> Gaspar Kornis, <și> George Ravazdi; Kornis a fost salvat, Ravazdi a fost dat secuilor liberi și a fost rupt în bucăți*. Există însă și o versiune, potrivit căreia însuși Mihai l-ar fi ascuns pe consilierul rănit în luptă, în careta sa, dându-i propriile haine, pentru a nu fi recunoscut de secu. Însă, până la urmă, dușmanii săi l-au identificat și omorât în chip bestial⁴⁰.

Există și o controversă privind încăperea supliciului. După József Kádár, ea era în beciul palatului Martinuzzi, sub capela din extremitatea nordică a acestuia. László Kövári o plasează la subsolul bastionului care servea, în veacul XIX, drept locuință a comandantului închisorii, fiind o celulă *adâncită în pământ și în dreapta intrării în cetate*. În ambele cazuri era vorba de tainite umede, reci și mai ales întunecoase, aspect pe care-l observă Carol Vajna atunci când descrie fortificația. Fostul comandant al penitenciarului și un mare pasionat al istoriei fortificațiilor militare transilvane era de părere că Balthazar avea nevoie de lumină pentru a-și redacta scrisoarea; ori exemplele propuse de cei doi istorici maghiari erau neconvingătoare din acest punct de vedere. Probabil că ținând-se cont de numele și rangul nobilului inculpat, acesta a fost pus sub pază în condiții cât de cât decente, cel mai probabil undeva în corpul palatului martinuzzian, clădirea centrală a edificiului⁴¹.

Crima mai aduce și o dispută asupra sorții cunoscute de trupul lui Balthazar. Într-o primă fază, el a fost îngropat, foarte probabil, în cetatea Gherlei, în capela lui Martinuzzi, *fără nici o cinste*. Dar, potrivit lui Darhai, *cadavrul lui [Andrei Báthory] a fost dus la Alba Iulia și îngropat într-un sicriu de argint pe care îl ridicase cu mare cheltuială pentru rămășițele lui Balthazar Báthory*⁴². Ar rezulta că principele-cardinal vroia să-i facă o înmormântare fratelui ucis, cu toată pompa rezervată unui mare aristocrat, dar nu a mai apucat. După circa trei săptămâni de la Șelimber, mai exact la 24 noiembrie, Balthazar a fost exhumat și înmormântat, în catedrala romano-catolică din capitala Transilvaniei, împreună cu Andrei.

Kristóf Songott, amintea că, în vara lui 1780, cu cinci ani înainte de transformarea cetății Gherla în *Carcer Magni Principatus Transilvaniae*, s-au efectuat importante lucrări de renovare la altarul capelei, refăcute din temelii⁴³. Astfel, s-au descoperit craniile umane, printre ele, numărându-se, după părerea lui Songott, și cel al lui Balthazar Báthory. Lipsa unor cercetări arheologice sau antropologice, ne împiedică să ne pronunțăm în acest sens.

Un lucru este cert. Balthazar Báthory a fost victima primului asasinat politic din istoria cetății, comis din "rațiuni de stat" și întâiul din lunga listă a marilor crime de la Gherla.

Neutralizarea a ceea ce istoria a reținut sub numele de *Conspirația nobiliară de la Cluj* a întărit pentru moment poziția nestatornicului suveran în stat și în familia Báthory. Politica sa autoritară dezvoltată pe fondul pacificării aristocrației adus o pace înșelătoare. Vremurile tulburi care au urmat, au dovedit șubrezimea edificiului politic creat prin sânge.

⁴⁰ *Dare de seamă anonimă* [atribuită lui Ioan Darahi], în *Călători*, IV, p. 136; și vezi *Călători*, op. cit., p. 126, nota 66.

⁴¹ *Szolnok-Doboka*, VI, p. 222; L. Kövári, *Emlékek*, p. 164; C. Vajna, în K. Szongott, *Szamosújvár szavad királyi város monografiája*, I, Szamosújvár, 1901, p. 21-22; G.-V. Rusu, *Scurtă monografie a cetății Gherla*, în *Az örmény Szamosújvár*, Szamosújvár, 2004, p. 48-49.

⁴² *Darahi*, p. 136-137; N. Bălcescu, *Românii*, p. 81

⁴³ K. Szongott, *Szamosújvár a magyar-ármeny metropolisz*, Szamosújvár, 1898, p. 15.

POLITICS AND SOCIETY IN PRINCIPATE OF TRANSYLVANIA, AT THE END OF THE XVth CENTURY

Abstract

Used to proudly talking big and spending much, raised by the Jesuits in the spirit of the antique culture, the catholic ruler of a land with a protestant majority amongst the nobles, prince Sigismund Báthory of Sómlyo still had great dreams, even after he had failed in his claim to the former polish throne of his uncle, Stephen Báthory, that were now supported by the Holy League, and its patrons the pope and the german emperor, mostly unpopular among the Transylvanian nobles, who, in their majority, opposed their princes plan. The oposition found support even inside the House of Báthory, where a real dicordia consanguineorum, was developing and practically enabling Sigismund's equally ambitious cousin Balthasar to rise as leader of the opposition. After two dramatic twists of faith, Sigismund managed to annihilate the conspirators, gathered in Cluj, when they were more sure than ever of their victory. The major figures of the opposition, with a few exceptions, were executed, Balthasar was executed (actually, murdered), even though he belonged to the princely family, their lands were confiscated and given to Sigismund supporters and, in quite large numbers, to Cluj, actor of witness of the events. Despite the fact that controversy still surrounds the exact way in which he died, the exact cell where it happened, one thing is for sure, Balthasar was the first, in a long line of political murders, committed in Gherla. Much more uncertain proved to be the effects of the annihilation of what the historians called the the nobiliary conspiracy of Cluj, upon the position of the still Transylvanian prince Sigismund Báthory.